

УДК 316.75:329(73)"179"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.135.4.02>Б. Коваль, студ.
Український адвентистський теологічний інститут, Буча, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ ЕСХАТОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ РУХУ МІЛЛЕРИТІВ В АМЕРИЦІ (30–40-ві РР. XIX СТ.)

Розглянуто розвиток теологічних есхатологічних побудов руху міллеритів, який отримав широке поширення в Америці у 30–40-ві рр. XIX ст. Міллерити на основі стрункої системи біблійних посилай проповідували "Другий прихід Христа близько 1843 р.". Здійснено аналіз поглядів Вільяма Міллера, засновника цього руху, та подальший їх розвиток і обґрунтування його численними послідовниками, розглянуто причини успіху руху міллеритів. Особливу увагу приділено динаміці розвитку міллеритських поглядів у 1843–1844 рр., під час піку есхатологічних очікувань та необхідності теологічної інтерпретації "затримки Другого приходу". Також дослідження показує долю міллеритського руху після 1844 р. й аналізує варіанти теологічного осмислення досвіду "Великого розчарування". Головна мета статті – відповісти на запитання, завдяки яким трансформаціям есхатологія міллеритів, що мала відійти в минуле як теологічний казус, була адекватно реанімована до подальшого доктринального вжитку майбутніми засновниками церкви Адвентистів сьомого дня, а також показати, що особливості віровчення деяких деномінацій, які завдячують своєю появою міллеризму, є не екзотичними спотвореннями християнства, а радше одним з оригінальних і закономірних шляхів розвитку протестантської теологічної думки.

Ключові слова: міллеритський рух, Вільям Міллер, Джошуа Хаймс, Йосія Літч, "Велике розчарування", Адвентисти сьомого дня.

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Міллеритський рух, що унікальним чином поєднав у собі заклики до духовного відродження та своєрідні есхатологічні очікування, був помітним явищем в історії Америки першої половини XIX ст. Проіснувавши буквально два десятиліття, він, усе ж, справив великий вплив на протестантську релігійну думку та породив кілька конфесійних груп. Найвідомішою духовною спадкоємицею американського міллеризму нині є церква Адвентистів сьомого дня, доволі поширена у світі (близько 25 млн послідовників) і на українських теренах (до 48 тис. послідовників). Унікальність міллеризму в такому: незважаючи на есхатологічний акцент, цей рух залишився більш раціоналістичним, ніж містичним. "Як група міллерити були традиціоналістами, ортодоксами та навіть реакціонерами. Ми схильні розглядати їх порівняно з іншими інноваційними групами того часу як тих, що запропонували справді нову духовну перспективу. Наприклад, шейкери комбінували містичний месіанізм зі спільним життям; мормони проповідували нове відкриття, християни з Онейди почали з пієтизму та спільного життя, а завершили наукоподібними міленіалістськими очікуваннями. Але міллерити не робили нічого з перерахованого, і цей факт лежав в основі їхнього успіху" [4, с.12–13]. Феномен міллеризму, який є ключом до розуміння віросповідних особливостей церкви Адвентистів сьомого дня, залишається маловідомим у вітчизняних релігієзнавчих колах. Серед українських науковців – адвентистів за віросповіданням – також практично не спостерігається зацікавлення в дослідженні історичних витоків власної ж конфесії. Актуальність зазначеної статті обумовлена бажанням поповнити лакуну в українському релігієзнавстві в осмисленні історичного значення руху міллеритів.

Аналіз останніх досліджень. Певний сегмент американських релігієзнавчих досліджень, що займається релігією в Америці XIX ст., присвячений вивченню міллеритського руху та їхніх поглядів. Доволі розлога стаття про цей рух та його особливості міститься в енциклопедичному виданні *Encyclopedia of American Religions* [3, с. 560–562]. На сайті archive.org можна отримати доступ до мемуарів Сільвестра Блісса, які фактично є життєписом Міллера, та кількох праць самого В. Міллера. Листи Міллера, за свідченнями джерел, зібрані в колекції Вільяма Міллера в коледжі Аврора штату Нью-Йорк [4, с. 5]. Із пізніших досліджень, мабуть, найвагомішими можна назвати збірник статей за назвою *The Disappointed. Millerism and Millenarism in the Nineteenth Century* [4] та монографію Девіда Роува

God's Strange Work. William Miller and the End of the World [5]. Проте найбільше про погляди міллеритів як у науковій, так і популярній формі, мабуть, написано адвентистами. ґрунтовна 4-томна праця Едвіна ЛеРоу Фрума *The Prophetic Faith of Our Fathers*, видана впродовж 1946–1954 рр., дещо міфологізовано показує есхатологію Міллера як утілення багатовікових сподівань віруючих на другий прихід Христа. Найвідомішими дослідниками із цієї теми в середовищі адвентистів є Джордж Найт, Еверетт Дік, Мервін Максвелл. На пострадянському просторі першою книгою, що почала відкривати значення релігійний феномен для широкої аудиторії, стала праця А. Григоренка "Есхатологія, мілленаризм, адвентизм" [7]. В українському інтелектуальному середовищі стала відомою монографія В. Докаша "Кінець світу. Еволюція протестантської інтерпретації" [8]. Щоправда, ці дві фундаментальні праці не зосереджуються власне на міллеризмі, а ставлять перед собою завдання охопити все розмаїття есхатолого-мілленіалістичних рухів в історії християнства. Російський історик адвентизму Є. Зайцев, згадуючи у своїх працях В. Міллера та його погляди, переважно користується напрацюваннями вже згаданого вище Джорджа Найта [9].

Формулювання мети. Ще свого часу позиція В. Міллера зіштовхнулася із численними зауваженнями критиків. Погляди Міллера та його прихильників вибудували чітку систему, обґрунтовану Біблією, похитнути яку могло лише одне: невиконання пророцтва про друге пришествя Христа. І цієї події ні "близько 1843 р.", ні у призначеному опісля 1844 р. не відбулося. Невідкладність есхатології міллеритів та відсутність інституційної організації зумовили їхнє недовге існування. Але питання все ж полягає в такому: як ця есхатологія, що мала стати надбанням історії як теологічний казус, все-таки отримала своє продовження через певні трансформації? Ця стаття має на меті прослідкувати еволюцію змін у міллеритській есхатології, що зумовила її виживання в доктринальній системі сучасної церкви Адвентистів сьомого дня.

Мабуть, найперше питання, яке має задати собі дослідник при осмисленні такого релігійного феномена, як міллеризм, полягає в такому: які фактори викликали його до життя, що саме спричинило есхатологічний акцент у теології цього руху? Жоден релігійний рух не виникає в ідейному вакуумі, тому відповідь на це питання слід шукати в історичних обставинах, які склалися в Америці у першій половині XIX ст. Девід Роув згадує три явища, що сприяли виникнен-

ню есхатологічного інтересу в американському суспільстві [5, с. 78–80]:

▪ *Індустріальний розвиток Америки.* Здобуття Америкою незалежності у 1776 р. надало можливість її громадянам вкладати зусилля в економічний розвиток країни. Стрімкі зміни в економічній, а відповідно і в соціальній сфері вели до протистояння із традиційним укладом життя. І не дивно, що в релігійній сфері як реакція на ці суперечності виникають хвилі особливого духовного ентузіазму з метою відродити інтерес до традиційних цінностей. Ці процеси в американському суспільстві отримали в дослідників назву "Велике пробудження". Дослідниця А. Кісова так описує це: "До моменту ратифікації конституції в США менше 10 % населення було активно віруючими, тобто регулярними відвідувачами церкви. Загроза подальшого розповсюдження невір'я та атеїзму змусила церкву мобілізувати та привести у повну бойову готовність свої сили, спрямувавши їх на "боротьбу за душі". Хвиля "пробуджень" прокотилася по країні наприкінці XVIII – на початку XIX ст., торкнувшись найбільш віддалених куточків й охопивши своїм впливом доволі широкі маси населення, у повсякденному трудовому житті якого релігія загалом відігравала доволі незначну роль" [10, с. 38]. Виокремлюють кілька хвиль цього "Великого пробудження" [7, с. 123], але в межах зазначеного дослідження нас цікавитиме друга хвиля, яку відносять до 1800–1830 рр. У цей час у проповідників виникає особливий інтерес до есхатолого-хліастичних¹ мотивів у Святому Письмі, що приводить до теологічного переосмислення американської дійсності. "На відміну від апокаліптичного мілленаризму ранніх християн, що очікували драми історії у вигляді кінця світу, "прогресивний" мілленаризм оптимістично дивився в майбутнє, що взагалі було характерним для XVIII ст., століття Просвітництва. До цього типу "прогресивного" мілленаризму належав й американський теолог Дж. Едвардс... Учення Едвардса, згідно з яким спочатку пройде 6000 років історії, а потім 1000 років спокою, впродовж яких святі будуть визнані, а Церква піднесена, надихало не тільки самого автора, але і його читачів та слухачів... Для Едвардса "тисячоліття" було джерелом історичного оптимізму і віри в людський прогрес" [7, с. 132]. Погляди Едвардса спричинили великий вплив на суспільний світогляд того часу.

▪ *Явища у світі природи.* Незвичайні явища у світі природи, які не могла пояснити тогочасна наука, стали розглядатися віруючими як "виконання біблійних пророцтв". Наприклад, сплески есхатологічних очікувань стимулювали так звані темні дні в 1780 та 1808 рр. (повне затемнення небесних світил), Лісабонський землетрус у 1755 р., катастрофічний за своїми масштабами (поштовхи були відчутні не тільки в Європі, але і досягли Азії та Америки), та метеоритний дощ ("зорепад") у 1833 р. [8, с. 305]. Це було інтерпретоване багатьма проповідниками як ознаки другого приходу, описані у Матв. 24.

▪ *Політичні події.* Політичні події, які відбувалися у Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст., також спричинили виникнення низки цікавих інтерпретацій пророцтв Святого Письма. "Преміленаризм² був відродже-

ний завдяки політичним катаклізмам, що асоціювалися із Французькою революцією, зокрема після того, як Наполеон тимчасово змістив із престолу папу римського у 1798 р. Це надало дослідникам Біблії фіксовану точку у пророчій хронології книг Даниїла та Відкриття" [1, с. 177, 179]. Зазначені події у світлі біблійних пророцтв подавалися амбівалентно: або як повалення влади антихриста (хто вважав антихристом владу Ватикану), або як її встановлення (хто вважав антихристом Наполеона). Настрій людей того часу прекрасно виразило Місіонерське товариство штату Вермонт у своєму періодичному виданні: "Ми живемо у вік чудес. Передбачення Біблії, що стосуються прославлення церкви останнього часу, стрімко збуваються" [5, с. 79].

Вільям Міллер, з іменем якого пов'язаний досліджуваний нами рух, виріс якраз в описаній вище атмосфері напруженості між релігійною індиферентністю та духовним пробудженням. "Від своїх батьків молодий Вільям засвоїв певні погляди, що визначили його життєвий шлях. У батька він навчився бути патріотом і солдатом. Від матері успадкував набожність та релігійний світогляд. Обидві ці лінії виявилися у його подальшому житті" [6, с. 5]. Однак уже у зрілому віці Міллер обрав собі дійсний світогляд³. Участь у "другій американській війні за незалежність" з англійцями в 1812–1815 рр. привела його до світоглядної кризи та пошуку живих відносин із Господом. У 1816–1818 рр. він починає особисто вивчати Святе Письмо, користуючись, як стверджують дослідники, "тільки Біблією і симфонією⁴ Крудена" [6, с. 32]. Особливо його увагу привертають пророцтва про повернення Христа, і Міллер на основі книг Даниїла та Об'явлення починає робити математичні підрахунки вірогідної дати цієї події. Не варто дивуватися такому підходу: "Він та люди його покоління жили у світі, де високо цінувався раціональний підхід до усього, охоплюючи релігію. ...XIX ст. став свідком розповсюдження класичного наукового методу, про який писав ще Френсіс Бекон. Дедало більше і більше людей займалися вивченням оточуючого світу, виявляючи наукові факти, збираючи відомості про природу та роблячи на їхній основі наукові висновки. В Америці XIX ст. ту ж саму методологію застосовували до Біблії: збери усі біблійні факти (або вірші) на задану тему, і ти зможеш зробити висновок тлумачення" [12, с. 32]. Уже в 1818 р. завдяки своєму дослідженню Вільям Міллер приходить до низки висновків (у дужках процитовано біблійні посилення, на яких він базувався):

▪ Перед другим приходом Христа не весь світ буде наверненим до щирої віри (Матв.13:24–30, 2 Тим.3:1,13);

▪ Ісус реально і буквально повернеться на землю "на хмарах небесних" (Матв. 24:30);

▪ Земля буде очищена вогнем і стане місцем перебування спасених (Дан. 8:14, 2 Пет.3:10–13);

▪ При Своему пришестві Христос воскресить померлих праведників і вони отримають життя вічне разом із тими, що зустрічали Христа живими, померлі ж нечестиві не воскреснуть, але повстануть лише після закінчення 1000 років для виконання вироку над ними (Об'явл. 20:4,5);

¹ Хліаїзм (від грецьк. χιλιός – "тисяча") або мілленаризм (від лат. mille) – релігійне вчення про друге пришестя Христа та Його тисячолітнє земне царство, що має настати перед кінцем світу. Підґрунтям для виникнення хліаїзму було пряме трактування Об'явл.20:4 (Вікіпедія).

² Преміленаризм називають погляд на есхатологічні події, згідно з яким другий прихід Христа має настати перед "Тисячолітнім царством". Тих, хто вважає, що "Тисячолітнє царство" передуватиме другому приходу, називають постміленаристами (таким був, наприклад, згадуваний нами Джонатан Едвардс).

³ Деїзм (від лат. deus, "бог") – віра в Бога-творця світу, але невіра в його подальшу діяльність у цьому світі (тобто, надалі він не втручається – на противагу теїзму) (Вікіпедія).

⁴ Біблійні симфонії, або конкорданції – це зібрання в алфавітному порядку усіх слів, виразів та фраз, що зустрічаються у Святому Письмі із зазначенням місця, де вони розміщені (російська Вікіпедія). Мають на увазі видання *A Complete Concordance to the Holy Scriptures* Олександра Крудена, що було вперше опубліковано в 1737 р. і відтоді неодноразово перевидавалося.

▪ Згідно із часовим пророцтвом Дан. 8:14 і при застосуванні принципу "день за рік" при розрахунках (Числ.14:34, Єз.4:6), усі ці події відбудуться близько 1843 р. [6, с. 34–35].

Отже, отримані результати привели В. Міллера до теологічної позиції, якої в той час дотримувалася меншість, а саме до преміленаризму [12, с. 33]. Сучасний дослідник може засумніватися: чи точно до цієї позиції Міллер прийшов внаслідок абсолютно незалежного дослідження? Девід Роув подає цікаві дані, що в нього тривалий час були настільними дві книги: преподобного Георга Фабера *Dissertation on the Prophecies* та єпископа Томаса Ньютона з такою самою назвою [5, с. 76]. Та на момент дослідження В. Міллер демонстративно відклав їх убик, щоб створити в розумі ефект "чистого листа". При тому ми не заперечуємо можливості, що деякі концепції вищеназваних авторів могли відкластися у його свідомості. Невідомо, наскільки ці згоди вже тоді, у 1818 р., оформилися в голові Міллера у струнку есхатологічну схему. Деталі ще належало допрацювати. Він не виступав публічно цілих 13 років, до 1831 р. (як стверджують джерела, пропраховував усі можливі зауваження і помилки, оскільки відчував відповідальність за звіщення цієї вістки [6, с. 36]), аж поки не отримав офіційного запрошення проповідувати в невеличкій церкві містечка Дрезден біля озера Шамплейн.

У 1831–1839 рр. ідеї В. Міллера стають популярними. Його запрошують по різних церквах, ареал його діяльності охоплює штати Нью-Йорк, Вермонт, Нью-Гемпшир, Массачусетс [6, с. 58]. Його лекції супроводжуються наочним посібником – намальованою Чарльзом Фітчем схемою пророцтв світової історії. "Особливий внесок Фітча у рух Міллера (разом з Аполлосом Хейлом) пов'язаний із розробкою спеціальної карти, що наочно зображувала основні пророчі символи Даниїла та Об'явлення. На карті були представлені кілька варіантів обчислення дати 1843 р. як дати другого приходу внаслідок різноманітних маніпуляцій із пророчими періодами. Літографічним шляхом було виготовлено 300 екземплярів цієї карти. ...Розміри карти були десь 1×1,5 м, і ця карта використовувалась як наочний посібник під час прочитання лекцій міллеритськими служителями" [9, с. 53]. Збереглося навіть зображення створеної Фітчем карти (рис. 1).

Щоб простежити хід розрахунків Вільяма Міллера, ми скористаємося дещо адаптованим варіантом цієї карти, який нині використовує церква Адвентистів сьомого дня (рис. 2). Основним для цієї схеми є пророчий період у 2300 "вечорів-ранків" (зворот, ужитий у Дан.8:14 і сприйнятий Міллером як 2300 пророчих днів). Розробляючи своє тлумачення біблійних пророцтв, Вільям Міллер скористався принципом "день за рік" (запропонований ще Йоахимом Флорським у XI ст. на основі текстів Єз. 4:6 та Числ.14:34), перетворивши 2300 днів на 2300 років світової історії. Відлік цього періоду слід було починати із 457 р. до н. е. (Дан. 9:25, саме в цей рік був виданий останній указ перського царя Артаксеркса I Лонгімана про повернення вавилонської єврейської діаспори до Палестини). Ця дата дозволяла з точністю до років узгодити пророцтво Дан. 9:24–27 про вихід Христа на служіння (27 рік н. е.), Його смерть (31 рік н. е.) та "початок проповіді язичникам" (побиття камінням дякона Стефана, 34 рік н. е.). А просте математичне додавання 2300 років до 457 р. до н. е. приводило до, за підрахунками Міллера, "приблизно 1843 р." [12, с. 34]. Спочатку В. Міллер принципово відмовився встановлювати точну дату другого приходу, пам'ятаючи про застереження Матв. 24:36: "Про

день же той і годину ніхто не знає, ні ангели небесні, а тільки Отець Мій один".

Справжньою знахідкою для В. Міллера стала співпраця із Джошуа Хаймсом. Хаймс не міг генерувати релігійні ідеї, подібно до Міллера, але був прекрасним промотором [4, с. 42]. Він популяризував ідеї міллеризму через друковане слово (у 1840 був заснований періодичний орган *Signs of the Times*, що доносив до широкий мас ідеї не тільки самого В. Міллера, але й численних його послідовників). Не останньою мірою завдяки Дж. Хаймсу пік популярності міллеритських есхатологічних концепцій прийшовся на початок 1840-х рр. Чимало проповідників, ознайомившись із есхатологічною схемою Міллера та захопившись її логічністю та стрункістю, самі стали лекторами, що мандрували від громади до громади, не рахуючись із конфесійними рамками. Що цікаво, міллеризм справді можна назвати радше міжконфесійним рухом, ніж усталеною релігійною інституцією. Новаторством стало використання наочних схем, про які вже згадувалося вище, й організація так званих табірних зібрань: міллеритами було придбано велику палатку, у якій могло зібратися до 4 тис. слухачів.

Ще однією людиною, що зробила свій внесок у міллеритську есхатологічну схему, став Йосія Літч. У 1838 р. він опублікував книгу *The Probability of the Second Coming of Christ* [2], у якій представив особливе тлумачення Об'явл. 9:15: "І були порозв'язувані чотири Анголи, приготовані на годину, і на день, і на місяць, і на рік, щоб убити третину людей". Він інтерпретував цей пророчий період як час існування Османської імперії, з політичною активністю якої ототожнювався біблійний образ шостої ангельської сурми. Літч, відрхувавши 391 рік і 15 днів (а якраз стільки виходило згідно із пророчим принципом "день за рік") від 1449 р. (на його переконання, саме із цього року турки починають контролювати престолонаслідування в Візантії) [2, с. 154–155], став стверджувати, що у 1840 р. Османська імперія має припинити своє існування. Дійсно, цього року європейські країни отримали дипломатичну перемогу над Туреччиною і наклали на неї торгове ембарго. Ця подія, розтиражована європейською та американською пресою, була подана Літчем як "виконання пророцтва". Хоча 1840 р. не був домальований міллеритами до пророчої схеми, але таке точне, математичне "виконання пророцтва" справило враження на публіку і спонукало багатьох людей зробити свій світоглядний вибір.

Чим більше наближувалася встановлена В. Міллером дата, тим більше зростав релігійний ентузіазм і кількість його послідовників. Есхатологічні перспективи Міллера були вже настільки обґрунтовані численними його послідовниками за допомогою Святого Письма, що ніхто з опонентів не міг відшукати хоча б одну слабку місцину у цих розрахунках. З огляду на це міллерити впевнено проповідували свої ідеї. Сам В. Міллер став вважати, що Христос має прийти наприкінці березня 1843 р. (у дні Даниїла єврейський релігійний рік починався весною, 1 нісана за єврейським календарем відповідало в той рік 21 березня за григоріанським). Однак коли минув березень, а потім і квітень, і травень, релігійний ентузіазм мас дещо спав. Потрібна була інтерпретація, яка мала б пояснити "затримку" другого приходу. І в її пошуках міллерити звернулися до масиву старозавітних текстів, що описували устрій святилища та служіння в ньому (не забуваймо, ідею "очищення святилища" із Дан. 8:14 якраз і було покладено в основу есхатологічної схеми). Культурна система Старого Заповіту передбачала низку щорічних свят, які групувалися на свята "весняні" (Пасха, свято опрісноків, "потрясіння першого снопа", П'ятидесятниця) й "осінні" (свято сурем Рош га-Шана, очищення святилища Йом

Кіппур та свято Кучок). Згідно із традиційними теологічними інтерпретаціями, весняні свята символічно вказували на події із життя Христа та ранньої церкви, а осінні мали суто есхатологічний характер. У статті, опублікованій 1843 р., Міллер наполягав, що другий прихід має відбутися восени як виконання типології осінніх свят (знову-таки, без зазначення точної дати).

Коли Христос не прийшов наприкінці 1843 р., то знову знадобилось адекватне пояснення відкладення дати другого приходу. Почали перераховувати. І виявилось, що при додаванні років від нашої ери відбувся хронологічний зсув, і був порахований неіснуючий "нульовий рік" (по історії після 1 року до нашої ери зразу почався 1 рік нашої ери). Міллерити з полегшенням зітхнули: виявляється, другий прихід Христа слід очікувати не восени 1843, а восени 1844 р.! Час кінця світу відклався ще на рік, й есхатологічні схеми було реанімовано. Однак буквализм розрахунків дав прецедент для виникнення у середовищі міллеритів так званого руху 10 дня сьомого місяця. Біля витоків цієї ідеї – призначити точну дату повернення Христа – стояв один зі сподвижників Міллера Самуїл, а саме Шеффід Сноу. Якщо старозавітне свято Йом Кіппур, у яке відбувається "очищення святилища" (що за єврейським календарем відзначалося якраз у 10 день сьомого місяця), символізує собою очищення землі вогнем від гріха при другому приході, то Христос має прийти якраз на Йом Кіппур 1844 р.! При визначенні точної дати Сноу звернувся не до ортодоксальних євреїв, а до караїмів, традиція яких йому здавалася ближчою до Святого Письма [9, с. 64, 76]. В. Міллер погодився із призначенням другого приходу на 22 жовтня 1844 р. лише за два тижні до цієї дати. Це був останній, найбільш піднесений сплеск есхатологічних очікувань.

22 жовтня 1844 р. увійшло в історію міллеритського руху як "Велике розчарування". Приходу Христа не відбулося, як не відбулося й очищення землі вогнем. Речі існували собі далі у звичайному порядку. Це стало серйозною психологічною травмою для багатьох послідовників міллеризму. Джошуа Хаймс, наприклад, виразив свої емоції так: "Найвищі надії та сподівання були зруйновані, і ми заплакали. Ніколи ще в житті я так не плакав... Ми плакали і плакали до самого світанку" [цит. за: 9, с. 79]. Більша частина людей, яка повірила В. Міллеру та його соратникам, розчарувалась у своєму досвіді. Як уже було наголошено в зазначеній статті, розрахунки були настільки обґрунтованими, що зруйнувати ретельно вибудовану схему могло лише невиконання пророцтва. Здається, сам факт настільки трагічної помилки в принципі мав стати крахом не тільки руху, але й міллеритської теології як такої. Та, як не дивно, з колишніх міллеритів виокремилось кілька теологічних напрямів. Люди не могли повірити, що вся есхатологічна схема, яка спиралася на численні біблійні тексти, була неправильною. Вони давали різні відповіді на питання, де саме в обчисленнях закралася помилка.

Що цікаво, різні автори, які опрацьовують цю проблему, по-різному класифікують вищезгадані групи [6, с. 125–126; 7, с. 152–154; 12, с. 51–54]. Найбільш прийнятною вважають думку Джорджа Найта, який поділяє колишніх міллеритів на адвентистів "відкритих дверей", адвентистів "закритих дверей" та "духовників". Слово "адвентист", вживане дослідником, не було на той час анахронізмом, загальним терміном описуючи людину, яка вірить у скорий другий прихід Христа. Перераховані вище назви означають таке:

- *"Духовники"*. Це були люди, які вірили, що 22 жовтня 1844 р. відбулося "духовне пришестя Христа в серця віруючих". Той досвід масового навернення та духовного пробудження, який спричинили проповіді Міллера та його послідовників, і був ознакою цього неви-

димого приходу Божого царства. Таке пояснення більше нагадує особисте переживання, ніж офіційну думку певної групи людей, тому не дивно, що цей напрям не мав історичного продовження у вигляді якоїсь деномінації.

- *Адвентисти "відкритих дверей"* (оскільки Христос не повернувся, це означало, що "двері благодаті" для світу ще відкриті) говорили, що була допущена помилка в розрахунках, і час повернення Христа був обрахований неправильно. Ця група віруючих спробувала призначити ще кілька дат другого приходу за допомогою різних теологічних концепцій, але безуспішно.

- *Адвентисти "закритих дверей"* стверджували, що ті, хто не прийняв вістку Міллера до 22 жовтня 1844 р., не будуть спасенні. Утім, це не знімало головної проблеми – чому затримується прихід Христа? І пояснення було надане таким оригінальним шляхом: у день "Великого розчарування" доленосна подія "очищення святилища" мала відбутися не на землі, а на небі. Уже на наступний день, 23 жовтня, міллеритові Хайраму Едсону нібито було дане видіння, що зображувало перехід Христа в одязі первосвященника зі Святого у Святе-Святих небесного святилища для здійснення "слідчого суду". Едсон, ретельно розробивши цю концепцію з О. Крозье та Ф. Хааном, опублікував результати своїх досліджень у періодичному виданні *Day-Star* у номері аж від 7 лютого 1846 р. Еллен Уайт, яка згодом відіграє велику роль у становленні церкви Адвентистів сьомого дня, мала подібне видіння у грудні 1844 р. Це видіння "запевнило" її, що дата 22 жовтня 1844 р. була правильною. Залишилося тільки підвести богословське обґрунтування під старі есхатологічні схеми. І знову в нагоді стала старозавітна ідея святилища, інтер'єр та обрядність якого символічно "виконувались" у небесних реаліях. Завдяки впливу Еллен Уайт дату 22 жовтня 1844 р. почали пояснювати так: "Мені було показано, що відбулося на небі по завершенні пророчих періодів у 1844 р. Коли Ісус завершив Своє служіння у святому і зачинив двері в це відділення святилища, густа темрява оповила всіх, хто чув, але відкинув вістку про Його пришестя... Одягшись у первосвященницькі ризи, Він в оточенні ангелів на полум'яній колісниці прослідував за другу завісу" [14, с. 252]. А ось пізніше вираження цієї самої думки: "Христос, замість того, щоб прийти на землю у кінці 2300 днів, у 1844 р., увійшов тоді у Святе Святих небесного святилища, щоб завершити справу відкуплення і підготувати все необхідне до Свого приходу" [13, с. 381]. Це пояснення і понині приймається одними з духовних спадкоємців міллеритів – церквою Адвентистів сьомого дня. Однак при цьому навряд чи можна погодитись із відомим американським релігієзнавцем Уолтером Мартіном, що реінтерпретації міллеритських схем були розпачливими метаннями в пошуках виправдань: "Точка зору Хайрама Едсона, судячи з тих заяв, що були ним зроблені, полягає у спробі вирватись з-під страшного натиску суспільної критики, що лунала на адресу міллеритів, розчарування та замішання" [11, с. 48]. Хоч і переосмислення досвіду "Великого розчарування" було болючим, але інтелектуальне врятування есхатологічних схем неодноразово розглядалося в пізнішій адвентистській літературі як доказ "особливого Божого керівництва".

Висновки та перспективи подальших пошуків. Рух міллеритів, що отримав широкий суспільний резонанс в американському суспільстві середини XIX ст., запропонував унікальне бачення світової історії, інтерпретувачи її через пророцтва Святого Письма. Міллер та його послідовники переконали себе, що до 1843 р. буде збуватися все більше "ознак кінця", і це вони намагалися побачити в сучасній їм ситуації. Призначена на

22 жовтня 1844 р. дата кінця світу обернулася "Великим розчаруванням", але цей досвід, усупереч логіці подій, дав "друге дихання" міллеритським есхатологічним схемам. "Затримка другого приходу" була адекватно пояснена завдяки біблійній концепції святилища. Спадок міллеритського підходу до тлумачення "пророцтв про останній час" помітний у віровченні деяких сучасних конфесій, зокрема церкви Адвентистів сьомого дня, яка

має своє представництво і в Україні. З огляду на це подальша наукова розробка зазначеної теми дозволила б вітчизняним релігієзнавцям розглядати особливості віровчення деяких деномінацій, що завдячують своєю появою міллеризму, не як екзотичні спотворення християнства, а як один з оригінальних і закономірних шляхів розвитку протестантської теологічної думки.

Рис. 1. Міллеритська карта пророцтв світової історії, намальована Чарльзом Фітчем

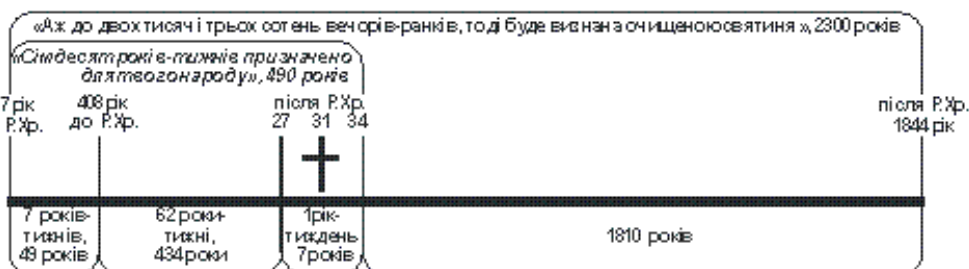

Рис. 2. Осучаснена схема пророцтв світової історії, використовувана церквою Адвентистів сьомого дня

Список використаних джерел:

1. Connors R. Anglo-American Millennialism from Milton to the Millerites / R. Connors, A.C. Gow eds. – Leiden ; Boston : Brill, 2004. – 210 p.
2. Litch J. The Probability of the Second Coming of Christ about AD 1843. – Boston : Published by David H. Ela, 1838. – 204 p.
3. Melton J.G. Melton's Encyclopedia of American Religions / Melton J.G. ed. – Gale : Cengage Learning, 2009. – 1388 p.
4. Numbers R.L. The Disappointed. Millerism and Millenarism in the Nineteenth Century / R.L. Numbers, J.M. Butler eds. – Knoxville : The University of Tennessee Press, 1993. – 250 p.
5. Rowe D.I. God's Strange Work. William Miller and the End of the World / D.I. Rowe. – Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company, 2008. – 250 p.
6. Гордон П. Вестник полнокричного крика / П. Гордон. – Заокский: Источник жизни, 1996. – 134 с.
7. Григоренко А.Ю. Эсхатология, миллениаризм, адвентизм / А.Ю. Григоренко. – СПб, 2004. – 392 с.
8. Докаш В.І. Кінець Світу. Еволюція протестантської інтерпретації / В.І. Докаш. – К. ; Чернівці: Книги-XXI, 2007. – 544 с.
9. Зайцев Е.В. Без прошлого нет будущего / Е.В. Зайцев. – Заокский: Источник жизни, 2013. – 384 с.

10. Кислова А.А. Религия и церковь в общественно-политической жизни США первой половины XIX века / А.А. Кислова. – М. : Наука, 1989. – 240 с.
11. Мартин У. Загадка Адвентистов седьмого дня [Электронный ресурс] / У. Мартин. – Режим доступа : http://bcwordoflife.org/dev/resources/Bible_Study/martin.pdf. – Дата обращения: 18.10.2017.
12. Найт Дж. В поисках своего лица / Дж. Найт. – Заокский : Источник жизни, 2009. – 224 с.
13. Уайт Е. Великая борьба / Е. Уайт. – Заокский : Источник жизни, 2008. – 672 с.
14. Уайт Е. Ранние произведения / Е. Уайт. – Заокский : Источник жизни, 2012. – 384 с.

References:

1. CONNORS R., GOW A.C. (eds.) (2004) *Anglo-American Millennialism from Milton to the Millerites*. Leiden-Boston: Brill.
2. DOKASH V.I. (2007) *Kinets' Svitu. Evolyutsiya protestants'koyi interpretatsiyi*. Kyiv-Chernivtsi: Knyhy-XXI.
3. GORDON P. (1996) *Vestnyk polnochnogo krika*. Zaokskyy: Ystochnyk zhynzy.

4. HRYHORENKO A.Y. (2004) *Ėskhatolohiia, millenarizm, adventizm*. St. Petersburg.
5. KNIGHT G. (2009) *V poiskakh svoieho litsa*. Zaokskii: Istochnik zhyzni.
6. KYSLOVA A.A. (1989) *Relihiia i tserkov v obshchestvenno-politicheskoi zhyzni SShA pervoi poloviny XIX veka*. M.: Nauka.
7. LITCH J. (1838) *The Probability of the Second Coming of Christ about AD 1843*. Boston: Published by David H. Ela.
8. MARTIN W.R. (1956) *Zahadka Adventistov sedmoho dnia* [Online]. Available from: http://bcwordoflife.org/dev/resources/Bible_Study/martin.pdf. [Accessed: 18th October 2017].
9. MELTON J.G. (ed.) (2009) *Melton's Encyclopedia of American Religions*. Gale: Cengage Learning.

10. NUMBERS R.L., BUTLER J.M. (eds.) (1993) *The Disappointed. Millerism and Millenarism in the Nineteenth Century*. Knoxville: The University of Tennessee Press.
11. ROWE D.I. (2008) *God's Strange Work. William Miller and the End of the World*. Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company.
12. WHITE E.G. (2008) *Velikaia borba*. Zaokskii: Istochnik zhyzni.
13. WHITE E.G. (2012) *Ranniie proizvedeniia*. Zaokskii: Istochnik zhyzni.
14. ZAITSEV E.V. (2013) *Bez proshloho net budushcheho*. Zaokskii: Istochnik zhyzni.

Надійшла до редколегії 31.10.17

B. Koval, student
Ukrainian Adventist Theological Institute, Bucha, Ukraine

EVOLUTION OF ESHATOLOGICAL VIEWS OF MILLERRITE MOVEMENT IN AMERICA (30–40'S OF XIX CENTURY)

The article deals with the development of theological eschatological constructs of the millerite movement, which was widespread in America in the 30's and 40's of the nineteenth century. Millerites based on the harmonious system of biblical references preaching "The Second Coming of Christ around 1843". The article contains an analysis of the views of William Miller, the founder of this movement, and its subsequent development and substantiation by his numerous followers, also consider the reasons for the success of the milliere movement. Particular attention is paid to the dynamics of the development of millerite views in 1843–1844, during the peak of eschatological expectations, and the need for a theological interpretation of the "delay of the Second Coming". Also, the study shows the fate of the Millerite movement after 1844 and analyzes variants of the theological comprehension of the "Great Disappointment" experience. The main purpose of the article is to answer the question of the transformation of the eschatology of millerites, which had to go back to the past as a theological incident, was adequately reanimate to the further doctrinal use by the future founders of the Seventh-day Adventist Church, as well as to show that the particularities of the doctrine of certain denominations due to their the emergence of millerism, is not exotic distortions of Christianity, but rather one of the original and logical ways of developing the Protestant theological thought.

Key words: millerite movement, William Miller, Joshua V. Himes, Josiah Litch, "Great Disappointment", Seventh-day Adventists.

УДК 94 (430)"15"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.135.4.03>

С. Ковбасюк, канд. іст. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОБМІНЮЮЧИСЬ РОЛЯМИ: КОНСТРУКЦІЯ І ДЕКОНСТРУКЦІЯ ГЕНДЕРУ В ЕПОХУ РЕФОРМАЦІЇ

Досліджено теорію та практичний досвід конструювання і деконструкції гендеру в епоху Реформації, який міг уможливити "обмін ролями", тобто зміну сталих гендерних характеристик. Джерелами дослідження стали твори лідерів нового руху Мартіна Лютера та Жана Кальвіна, а також менш відомий доробок жінок-теологіє (Аргули фон Грумбах, Марі Дентьєр, Олімпія Мората). Втілення задекларованих у наративах ідей ми розкрили на прикладі життєвого досвіду загаданих теологіє і теологінь.

Зроблено висновок, що Реформаційна епоха насправді була часом, коли був можливим "обмін ролями". Жінки, усупереч гендерним стереотипам, ставали теологами, учителями та біблієстами. Однак подібний сценарій залишався маргінальним явищем, опцією для нечисленних жінок, які завдяки екстраординарним обставинам та власним талантам вийшли за окреслені для жіночої статі межі. Такими були Аргула фон Грумбах, Марі Дентьєр та Олімпія Мората. Щоби виправдати свою часто "не жіночу" роль у реформаційних подіях їм довелося "деконструювати" гендерні уявлення в памфлетах, відкритих листах, діалогах, стаючи в опозицію до патристичної, схоластичної, гуманістичної та реформаційної традицій трактування маскулінного та фемінінного. Чоловіки-реформатори, які в теорії поділяли мізогіністичні позиції своїх клерикальних попередників, на практиці часом симпатизували, хоча часто лише у приватних розмовах та листуванні, жінкам-реформаторкам, підкреслюючи, однак, їхні випадки як виняткові, вимушені відсутністю чоловіків-акторів, приклади "обміну ролями".

Ключові слова: Реформація, гендер, Аргула фон Грумбах, Марі Дентьєр, Олімпія Мората, Мартін Лютер, Жан Кальвін.

Гендерні студії не втрачають популярності вже впродовж півстоліття. Навіть навпаки: це дослідницьке поле розширюється, нівелюючи дисциплінарні та хронологічні кордони. Гендер є частиною теорії соціального конструктивізму, згідно з якою його можна визначити як перелік поведінкових характеристик, що прийнято асоціювати з "маскуліністю" чи "фемініністю". Цей аналітичний інструмент, що постав на межі соціології та психології задля досліджень таких сучасних явищ як трансгендерності, був швидко перейнятий і істориками. Оскільки соціум будь-якого історичного періоду є конструктом, застосування гендерного підходу у вивченні ранньомодерного періоду, часу формування засад сучасного європейського суспільства, видається виправданим.

Саме тому ключовим питанням зазначеної доповіді буде таке: яким чином та ким конструювався і деконструювався гендер у добу Реформації? Щоби відповісти на нього ми звернемося до аналізу спектра гендерних уявлень напередодні Реформації, творів реформаторів,

у яких трактується гендерні ролі, а також доробку жінок-реформаторок, у яких гендерні стереотипи – і пізньосередньовічні, і вже реформаційні – були переглянуті та, часто, відкинуті.

Гендерна історія Реформації приваблює дослідників останні тридцять років. Історіографію гендерної історії Реформації можна умовно розділити на дві основні групи: до першої відносимо праці, у яких акцентується загальний жіночий досвід реформаційних подій. Як було продемонстровано вченими, цей досвід часто відрізнявся від чоловічого, універсальність якого довго не ставилася під сумнів. Так, М.Е. Пламмер у монографії "Від повії священика до пасторської дружини: клерикальний шлюб та Реформація у ранньомодерній Німеччині" (2013) аналізує непросту історію формування нової соціальної жіночої ролі – дружини пастора [12]. У праці "Жінки Реформації" К. Стьерна розглядає становище жінок напередодні і після виступу Лютера й аналізує доступні їм опції життєвого вибору, часто ставлячи під